

You have downloaded a document from

The Central and Eastern European Online Library

The joined archive of hundreds of Central-, East- and South-East-European publishers, research institutes, and various content providers

Source: Социологически проблеми

Sociological Problems

Location: Bulgaria

Author(s): Stoyan Stavru

Title: Вариации на пола в българската съдебна практика

Gender Variations in Bulgarian Case Law

Issue: 2/2018

Citation style: Stoyan Stavru. "Вариации на пола в българската съдебна практика". Социологически проблеми 2:566-589.

<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=746827>

ВАРИАЦИИ НА ПОЛА В БЪЛГАРСКАТА СЪДЕБНА ПРАКТИКА

Стоян Ставру

Резюме: Статията разглежда правната регулация на пола, съдържаща се в българското законодателство, както и формираната по прилагането му съдебна практика относно критериите, при които се допуска промяна на пола. Сред предпоставките за смяна на пола са анализирани: установяването на трайно противоречие между гражданския и психичния пол, наличието на сериозно и непоколебимо желание за промяна на биологичния пол и липса на психично заболяване и злоупотреба. Представени са ключовите решения в българската съдебна практика от 2000 г.

Ключови думи: право, пол, смяна на пола, съдебна практика, индивидуализиращи белези, гражданска регистрация, самоличност

1. Ред и индивидуализация

1.1. Идентичност и регистрация

Проблемът за личната *идентичност* е заобиколен в правото чрез замяната му със *система от индивидуализиращи белези*, които локализируют човешките същества като физическите лица¹. По този начин идентичността се свежда до организационен въпрос – въпрос на валидна организация на лични данни. За да бъдат уловени субектите, важно е данните за тях да бъдат надлежно регистрирани. Това е и причината законът, който урежда въпросите на правната индивидуализация на физическите лица, да носи заглавието „Закон за гражданската регистрация“. Идентичността от юридическа гледна точка е въпрос на регистрация.

Предмет на *регистрация* са индивидуализиращите белези на физическите лица. Съгласно чл. 8, ал. 1 ЗГР, основни данни за гражданската регистрация на лицата са техните: име; дата – ден, месец, година, и място на раждане; пол; гражданство; единен граждански номер. Този списък е допълнен в чл. 25 ЗГР, където е посочено съдържанието на електронния личен регистрационен картон на всяко физическо лице – той съдържа следните данни: име, изписано на български език и на латиница; псевдоним; име в чужбина; пол; дата на раждане; единен граждански номер; гражданство и статут на пребиваване; място на раждане; акт за раждане; постоянен адрес; настоящ адрес; семейно положение

ние; акт за сключен брак; съпруг/а; съдебно решение за прекратяване на брака; деца; майка; баща; братя/сестри; издаден документ за самоличност; правни ограничения; починал; особени бележки.

Посочените данни формират т.нар. **индивидуализиращи белези**², каквито са например:

– *името* (словесна локализация на лицето) като съвкупност от собствено, бащино и фамилно име, а в някои случаи и име в чужбина и псевдоним;

– *възрастта* (времева локализация на лицето), определена чрез посочване на ден, месец и година на раждане, и

– *адресът* (пространствена локализация на лицето) като еднозначното описание на мястото, където лицето живее (настоящ адрес), или където то получава кореспонденцията си (постоянен адрес).

Посочените индивидуализиращи белези фиксират лицето като индивид, като точка на стоене. Друга част от индивидуализиращите белези локализируют лицето в рамките на определени структурни социални взаимодействия. Такива са например:

– *гражданството* (локализация на физическото лице в рамките на определена държава с нейния собствен правен ред);

– *семейното положение* (локализация на физическото лице в рамките на репродуктивно определена социална общност), определено чрез посочване на съпруг/а, акта за сключване на граждански брак и евентуално – съдебното решение за неговото прекратяване;

– *родството* (локализация на физическото лице в рамките на кръг от лица, свързани с роднински връзки), фиксирано чрез посочване на деца, майка, баща, братя и сестри.

1.2. Регистрацията на лица като производство на субекти

Ако повечето индивидуализиращите белези се представят като факти, които следва да бъдат установени (регистрирани) като очевидности за всеки „обективен“ поглед, съществува един, който е собствено „произведен“ от системата за гражданска регистрация. Това е т.нар. **единен граждански номер** (ЕГН) – уникален административен идентификатор, чрез който физическите лица се определят еднозначно (чл. 11, ал. 1 ЗГР). За функционирането му като носител на юридическа идентичност свидетелства и предвиденият от закона механизъм за *верификация* на единния граждански номер: „верността на ЕГН се удостоверява от Министерството на регионалното развитие и благоустройството чрез териториалните звена „Гражданска регистрация и административ-

но обслужване“ (чл. 11, ал. 3 ЗГР). Така дали единният граждански номер е „верен“, може да каже валидно единствено Министерството на регионалното развитие и благоустройството – защото „фактът“ „ЕГН“ съществува „наистина“ единствено в неговите регистри. Правно регулирани (с отделна наредба) са и начинът на формиране и редът за даване и промяна на единния граждански номер.

Единният граждански номер притежава идентификационна мощ, която е значително по-голяма от тази на името (собствено, бащино и фамилно) на физическото лице. Използването на *абривиатурата* „ЕГН“ вместо „единен граждански номер“ – практика и на самия закон, подчертава фикционалната същност на понятието. Въпреки това ЕГН-то е демонстрация на силата на административното обслужване като механизъм за производство на юридическа идентичност. „Дайте ми ЕГН-то, за да ви дам човека!“³. Именно чрез употребата на единния граждански номер гражданската регистрацията разкрива своята перформативност⁴: функционирането си не като инвентаризиращ поглед (производство по „регистрация на факти“), а като администриращ производител (процес на „реификация на субекти“).

В тази си производствена функция единният граждански номер е подкрепен от издадения *документ за самоличност* на лицето. Става въпрос за документ, който не просто свидетелства за субекта, а сглобява неговата идентичност чрез формалното подреждане на част от личните данни на лицето. Съдържанието на документите за самоличност е подробно уредено от българския законодател (Закон за българските лични документи) и осигурява стабилен юридически *хват* за самоличността на физическите лица. Благодарение на личните данни (физическото) лице става (правен) субект⁵. С единен граждански номер и документ за самоличност може да бъде локализирано всяко физическо лице във фикционалния свят на правото. Нещо повече, за да бъдеш допуснат в този свят, обозначаващ и като „нормативна реалност“, т.е. за да участваш в кръвоносната система на правната регулация: огромно количество от правоотношения, в които циркулират права и задължения, ако не ЕГН (каквото имат само българските граждани), ти трябва поне документ за самоличност (такъв трябва да притежава всеки, който се намира на територията на Република България).

1.3. Полът като „половина“

За разлика от единния граждански номер, за който открито се признава, че е юридически атрибут на субекта („юридическата душа“ на субекта), полът е индивидуализиращ белег, който се администрира като биологичен факт (той

е част от „естеството“ на субекта). Стабилността на този белег не се определя от написаното в регистъра, а от констатираното при раждането. Три са **правилата**, които фиксират *пола*:

- 1) полът може да бъде *само един*;
- 2) полът може да бъде *само мъжки или само женски* и
- 3) полът се регистрира *веднъж и за винаги* при раждането на лицето.

Въпреки че съществуват ограничителни правила, те са значително **погъвкави** по отношение на останалите индивидуализиращи белези. Така например, промяната на собствено, бащино или фамилно *име* се допуска от съда въз основа на писмена молба на заинтересувания, когато то е осмиващо, опозоряващо или обществено неприемливо, както и в случаите, когато важни обстоятелства налагат това (чл. 19, ал. 1 ЗГР).

Постоянният *адрес* се определя от закона като населеното място, в чийто регистър на населението лицето избира да бъде вписано (чл. 93, ал. 1 ЗГР), а настоящият адрес – като мястото, където лицето живее (чл. 94, ал. 1 ЗГР). И от двете легални дефиниции е видно, че на всяко физическо лице е предоставена възможност за избор на адрес, но едновременно с това е посочено, че както постоянният (чл. 93, ал. 3 ЗГР), така и настоящият (чл. 94, ал. 2 ЗГР) адрес на едно физическо лице може да бъде само един.

Семейното положение също е динамичен индивидуализиращ белег. Всяко физическо лице може – при наличието на съответните предпоставки (чл. 7 СК, чл. 46, 49 и 50 СК), както да сключи граждански брак, така и да прекрати сключения от него граждански брак.

Дори и *родството* не е фиксирано веднъж завинаги, а българското семейно право познава традиционно института на пълното осиновяване: съгласно чл. 101 СК при пълно осиновяване между осиновения и неговите низходящи, от една страна, и осиновителя и неговите роднини, от друга, възникват права и задължения като между роднини по произход, а правата и задълженията между осиновения и неговите низходящи с роднините им по произход се прекратяват. Така родството може да бъде по произход или⁶ по осиновяване.

Защо тогава полът се оказва толкова „**твърд**“ индивидуализиращ белег, всяка промяна в който се посреща изключително чувствително в българското общество⁷, докато законът допуска промяна в пола, но „мълчи“ за това как се променя полът?

Полът се разпознава като „биологично“ зададен (легитимиран) ред, който непрекъснато се преутвърждава в хода на множество социални взаимодействия. Банализиран **мълчалив ред**, благодарение на който е достатъчно един чо-

век да попадне в полезрението ти (не е задължително дори погледът ти да е съзнателен), за да можеш моментално да го класифицираш като мъж или като жена. Класификацията е „вградена“ в самия поглед и присъства като измерение на обекта (субекта), който виждаш⁸. Полът – мъжки или женски, е конституираща погледа перспектива, чието наличие е тест за истинността на видяното. При употребата на подобен поглед не можеш да виждаш, ако не виждаш и пола („мъжки-женски“).

Изключително важна характеристика на подобен ред, налаган от самия поглед, е той да бъде максимално опростен. Именно такава прагматична редукция е постулата за **бинарността** на пола⁹. Полът е *ред, който разполовява*¹⁰. Мъж или жена. Нула или единица. Само подобен първичен социален код има потенциала да подрежда хората дори на подсъзнателно ниво – още преди да е започнало каквото и да е било друго взаимодействие с тях¹¹. Погледът изпреварва самото взаимодействие, тъй като има за цел да го подготви: резултатът от половата класификация на другия предсъзнателно изключва „едната половина“ и автоматично зарежда „другата половина“ от очаквани стереотипи, приложими социални норми и възможни сценарии за междуличностно взаимодействие¹². Този първоначален „ин-ян“ контраст на всяко социално взаимодействие е определящ за конституирането на самото взаимодействие – първо погледът трябва да се „хване“ за „черно-бялото“, което осигурява необходимия социален и нормативен комфорт за комуникация¹³, и едва впоследствие – когато ролите са разпределени и е достигната критична точка на доверие, участниците във взаимодействието могат да си позволят да търсят (виждат) различни „нюанси на сиво“. Затова и различаването на „повече“ полове е чувствителност, която правото трудно може да си позволи.

Бинарността на пола е *биологично подкрепена*, тъй като анатомията на човешките тела осигурява достатъчно добра статистика, за да може една общност от хора да си позволи известна „полова“ слепота и да приеме за невидими всички или някои от възможните „отклонения от половете“. Когато обаче тази общност е достатъчно голяма и да не може да бъде „покрита“ от статистиката, е необходима допълнителна стратегия спрямо лицата, които не се вписват в двуполусния модел на пола. Този статистически остатък – интер- и транссексуални хора, изисква специален подход, който може да се осъществява през вградени в самото общество мълчаливи забрани (подход на табута), подкрепени и от мълчанието на закона, или от изрични политики по смекчаване на социалните изисквания към пола (подход на правила), изискващи добро познаване на проблемите на тези хора и внимателна законодателна намеса. Като че ли все

още водещ подход в България е подходът, обозначаващ като дисциплинарен и търсещ различни механизми за нормализиране на онези тела, които искат да бъдат субекти¹⁴. Дисциплинарният модел за прилагане на пола като биологичен ред е част от инструментариума на личната идентичност – инструментариум, чрез който, както бе посочено по-горе, правото удържа своите субекти като точки, в които може да прилага нормативни въздействия, за да произвежда регулативни ефекти¹⁵. Положението, в което днес се намира законодателната уредба в България, ми дава основание да твърдя, че по „въпроса за пола“ българският законодател пази своеобразно „полу-мълчание“. А в полусенките на това „полу-мълчание“ полу-половете търсят пълнота на своята полу-свобода.

1.4. Статуси и/или наративи

Правото би могло да реагира на засилващата се *флуидност* на индивидуализиращите белези на физическите лица, като промени начина, по който ги регистрира – те не следва да се разглеждат като фиксирано състояние, което е винаги едновременно и на всяка цена трябва да бъде опазено „в името на субекта“ (личната идентичност като *статукво*), а като история на една динамика, която протича във времето и последователно „разгръща“ идентичността на субекта (личната идентичност като *наратив*)¹⁶. При подобен подход субектът отново ще бъде формиран, но няма да се регистрира/фиксира като факт (като съвкупност от (на)лични данни), а ще се чете/разказва като история (като правна траектория на една лична биография). Проследяват се избори, а не се налагат състояния.

Този подход не е чужд на възприетия *в България* правен режим за гражданска регистрация. Българското законодателство изисква регистриране не само на данните като наличности (на идентичност), но и промените в тях. Така в чл. 9, ал. 1 ЗБЛД е посочено, че при промяна на имената, единния граждански номер (личния номер/личен номер на чужденец), пола, гражданството или при настъпили съществени и трайни изменения на образа лицето е длъжно да подаде заявление за издаване на *нови български лични документи* в срок до 30 дни. Съгласно приетата през 2009 г. разпоредба на чл. 17, ал. 5, т. 1 ЗБЛД лицето може да не се яви лично за подаване на заявление за издаване на български лични документи, когато няма промяна на името, единния граждански номер (личния номер или личния номер на чужденец), пола, гражданството или не са настъпили съществени и трайни изменения на образа на лицето¹⁷. Изброените изключения показват индивидуализиращите белези, които са определящи за българския законодател при конструирането на идентичността на правните су-

бекти. Сред тях е посочен и полът. Както в чл. 9, ал. 1 ЗБЛД, така и в чл. 17, ал. 5, т. 1 ЗБЛД, е допусната възможността за промяна в пола. Нещо повече, лице, което при промяна в пола не подаде заявление за подмяна на българските си лични документи в срок до 30 дни, се наказва се с глоба от 20 до 150 лева (чл. 81, ал. 1, т. 1 ЗБЛД).

За съжаление *нищо повече не е посочено* в закона, поради което без законодателен отговор остават редица важни „технически“ *въпроси*:

– как се сменя полът: медицински и/или юридически?

– какво е необходимо да направи лицето, за да се приеме, че е сменило пола си: достатъчно ли е да има социалното поведение на лице от съответния пол, или е необходимо да е започнало хормонална терапия, или пък трябва да е преминало през хирургическа интервенция, която да е привела тялото му в съответствие с биологичните „дадености“ на другия пол?

– колко пъти може да смени пола си едно лице?

– кога може да смени пола си едно лице: преди или след навършване на пълнолетие, преди или след сключване на брак и ставане на родител?

– как се отразява промяната на пола върху други индивидуализиращи белези, които са „полово чувствителни“: такива белези са семейното положение на лицето (какво става със сключения от него брак¹⁸) и отношенията на родство (какво става с качеството му „майка“, „баща“, „брат“ и „сестра“¹⁹)?

Всички тези въпроси в продължения на десетилетия търсят своите отговори в *практиката на българските съдилища*. Именно тази практика и по-конкретно установените от нея предпоставки за смяна на пола ще бъде предмет на резюмиране в следващите редове.

2. Съдебната практика в България

2.1. Условия и пречки за смяна на пола

Формираната в последните 17 години²⁰ съдебна практика поставя няколко *предпоставки*, при наличието на които допуска промяна на пола като биологично обусловен индивидуализиращ белег на физическите лица²¹. Тези предпоставки могат да бъдат разделени в две групи:

а) 2 положителни предпоставки:

– наличието на *трайно противоречие* между гражданския и психичния пол на лицето;

– наличието на *сериозно и непоколебимо желание* на лицето да промени гражданския си пол;

б) 2 отрицателни предпоставки:

- лицето не страда от *психично заболяване*;
- лицето не извършва *злоупотреба* със своето право да промени пола си.

Положителните предпоставки следва да се посочат като определящи, докато отрицателните са предвидени с оглед продължаващия да бъде факт скептицизъм към желанието на всяко лице да променя пола си – скептицизъм, който поражда съмнението, че подобно желание е израз на душевно заболяване или користна цел.

2.2. Трайно противоречие между гражданския и психичния пол

Първата предпоставка, възприета от съдебната практика, за да се допусне промяна на пола, е *установено* трайно противоречие между гражданския (биологично наложения) и психичния (желания от лицето) пол. Това противоречие се регистрира от съда в медицинска терминология – под формата на *диагноза*²² за наличието на разстройство на половата идентичност („разстройство на полови идентитет“, „полова дисфория“, „транссексуалност“²³).

За целта съдът назначава *сексологична експертиза*, която трябва да установи:

- „конфликт в личността“, противоречие между начина, по който изглежда и се чувства лицето (психичен пол), и отбелязванията в документите за самоличност и актовете за гражданско състояние²⁴ (граждански пол)²⁵;
- „разминаване между физическия пол – половите белези, и психичното преживяване – изживяване за принадлежност“²⁶ към съответния пол;
- „несъответствие на психическото чувство за собствения пол и морфо-биологическата структура на тялото“, „несъответствие между съзнанието и половите белези на лицето“, при което последното „изпитва силно и мотивирано желание да измени структурата на своето тяло, като без колебание е съгласно да изтърпи сложни, продължителни и болезнени хирургически интервенции“²⁷.

Приема се, че това състояние на лицето е ***вродено и необратимо***:

- „установено е разстройство на полови идентитет – транссексуалност, което състояние е необратимо и поражда често конфликтни ситуации и недоразумения между молителката и околните“: „[н]аличието на транссексуалност постоянно нарушава функционирането в личен, професионален план, както и като пълноправен член на обществото“²⁸;
- „дълбоко и необратимо противоречие между физическия и психиче-

ския пол, което води до страдание на лицето и желание за преминаване в пола, в който се чувства^{429, 30}.

– „необратимо от медицинска гледна точка състояние на съзнанието“³¹, което „противоречи на данните в акта за раждане и в личната карта, и на практика създава сериозни затруднения за лицето при започване на работа и при контактите му в гражданския оборот /пътувания, административни услуги и други/³².

Практиката се колебае дали това състояние е *болестно или не*:

– „състоянието е *болестно*, но болестно вродено, а не придобито след раждане на индивида. Но то в никакъв случай не подлежи на лечение – в посока да бъде коригиран психичният пол към женска насока. Обратното – налага се психотерапевтично, хормонално и накрая хирургическо лечение“³³;

– „състояние, което *не представлява психично заболяване*, но води до значително страдание, отричане на собствения пол и стремеж към идентификация с пола, съответстващ на психическото изживяване“³⁴, „пълно несъответствие между съзнание и полови белези“³⁵.

Определящо е, че то е „*нелечимо*“ и настъпващите от него последици за личността могат да бъдат компенсирани *единствено* по пътя на промяната на пола на лицето (смяната на пола в този случай е „най-малкото зло“):

– състоянието „е вродено и не подлежи на медикаментозно и психотерапевтично лечение, като е налице конфликт в личността, с оглед непреодолимия стремеж за корекция на тялото в желаната насока, а именно превръщане в мъж, като промяната става чрез хормонална и хирургическа намеса, а също така и с административно правна промяна – по отношение на гражданския пол“³⁶;

– „лицето се възприема като „мъж в женско тяло“ и се самоопределя категорично и еднозначно като мъж, като полът, с който лицето се идентифицира и с който другите го идентифицират, е мъжки“, като става въпрос за състоянието, което е „вродено и не подлежи на медикаментозно и психотерапевтично лечение“ – лицето „не страда от заболяване в медицинския смисъл на понятието и не подлежи на излекуване“³⁷.

При преценката за наличието на транссексуалност *се вземат предвид*:

– полово влечение към представители от същия пол;

– желание на лицето да бъде възприемано от околните като принадлежащо към друг пол;

– начинът на представяне на лицето в обществото: какво поведение има, как се облича, по какъв начин общува, като представител на кой пол се социализира³⁸.

Съдебната практика разрешава възникващото противоречие „в полза“ *на психичния пол*, като използва две линии на аргументация: а) полът продължава да бъде вродена характеристика на лицето, но е възможно тя да е била погрешно определена към момента на раждането му³⁹, и б) привеждането на гражданския пол в съответствие с психичния пол на лицето е акт на нормализация, която едновременно: прави възможни „пълноценното изграждане на личността“⁴⁰ и по-ефективната социална интеграция на лицето⁴¹, и облекчава „околните“⁴². И двете линии на аргументация преутвърждават легитимността на пола като конституиращ субекта правен белег, както и неговата бинарност – полът може да бъде само мъжки или женски. Всяка промяна: както при лицата, които „прескачат“ биологичния си пол (транссексуалност), така и при лицата, които „се колебаят“ в пола си (интерсексуалност), е в полза на един от двата пола. Така решението „в полза на психологичния пол“ се явява и решение „в полза на Пола“.

Биологичният (гонаден) пол е полът, който винаги е бил използван в България при извършването на медицинската преценка относно гражданския пол на новороденото дете. Този пол е фиксиран към момента на раждането и не подлежи на промяна, освен ако е допусната грешка при неговото установяване⁴³. В последния случай промяната в гражданския пол не „отменя“ пола, а напротив – утвърждава обективно съществуващия, вроден пол на лицето, като поправя допуснатата „регистрационна“ грешка. Полът е характеристика на човешкото тяло (телесен пол), а не продукт на човешката психика (психичен пол). Практиката на българските съдилища след 2000 г. разколебава това разбиране и дава предимството на „съзнанието за пол“, на „половото себеусещане“, на „психичното изживяване за принадлежност към даден пол“. Полът се субективизира, фрагментаризира и нарастваща част от него започва да се „произвежда“ от психичното. От единствено биологичен факт той се превръща и в чувство – „чувство за пол“⁴⁴, и в състояние на съзнанието – „съзнание за пол“, и в крайна сметка – в индивидуален акт на „преживяване на пол“.

2.3. Сериозно и непоколебимо желание за промяна на биологичния пол

Определящата роля на пола като индивидуализиращ белег на физическите лица изисква неговата промяна да се допуска само при наличието на сериозен залог за идентичността на молителя по конкретното производство. В този смисъл в съдебната практика се посочва, че преди да се пристъпи към промяна на пола, трябва да се установи, че „състоянието не е временно явление, нито

е въпрос на настроение⁴⁵. За изследване на тази предпоставка се назначава съдебно-психологична експертиза. Желанието за промяна на биологичния пол следва да бъде **обективизирано** в:

– *социалното поведение на лицето* (промяна в т.нар. „социален пол“): изследват се в своята съвкупност външност, облекло, прическа, невербално поведение (стойка, мимики, жестове) на лицето, неговите личностни особености, сексуален живот (включително воденето на съвместен живот на съпружески начала и интимни отношения с лице от същия биологичен пол⁴⁶);

– *започнала хормонална терапия* за промяна на биологичния пол и настъпили в резултат от провеждането ѝ (необратими) промени (промяна в т.нар. „хормонален пол“), например при промяна на пола от жена към мъж: „поява на мъжка мутация на гласа, типично мъжко окосмяване, както и почти изчезване на женския цикъл“⁴⁷;

– *извършването на оперативна телесна промяна*, изразяваща се в премахване на половите органи на „стария“ (нежелан) пол и „замяната“ им с изкуствено създадени полови органи на „новия“ (желан) пол (промяна в т.нар. „гонаден пол“).

Изискването молителят **да е направил „всичко възможно“**, за да се доближи чисто физиологично (биологично) до желанието от него пол, се съдържа в Решение на РС – Пловдив, от 12.07.2011 г.: „Молителката е претърпяла „тотална абдоминална хистеректомия с двустранна аднексектомия“, която операция представлява пълно премахване на детеродните органи на лице от женски пол, също и операция за отстраняване на атрофирани женски полови жлези и множество други операции с второстепенно значение за заличаване на всички първични и вторични женски полови белези. Освен това на молителката е направена операция, включваща „фалопластика“ и поставяне на тестиси – т.е. инкорпориране на мъжки полови органи. Според заключението резултатът от операциите е отстраняване на всички първични и вторични женски полови белези и поставяне на мъжки полови белези, включващи фалос и тестиси.“ Крайният извод на съда е, че „вследствие претърпените операции, молителката притежава *първични и вторични полови белези* на лице от мъжки пол, а с пълното премахване на детеродните ѝ органи, може да се приеме, че вече не се касае за лице от женски пол“.

За необходимостта от промяна в „съвкупността от физически и психологически белези“, за да се допусне промяна на пола, посочва и Решение от 15.06.2011 г. на РС – Пазарджик, по гр.д. №343/2011 г.: „Установява се, че към момента молителят притежава не само психологическите, но и физическите бе-

лези на лице от женски пол, както и самосъзнание за принадлежност към този пол. Обстоятелството, че опитът за оформяне на цяло влагалище до момента не е завършил успешно, не променя извода за наличие на женски физически белези, още повече, че е напълно възможно да съществуват жени с недооформено по рождение влагалище, без това да поставя под съмнение женския им пол. В съвкупността от физически и психологически белези у молителя, вкл. самоопределение, категорично преобладават онези, които го характеризират като лице от женски пол.“

Необходимостта молителката да „е завършила физическата промяна (курсив мой) на жалбоподателката, което е краен резултат от нейното психическо състояние“, е възприета и в Решение от 11.06.2010 г. на СГС по гр.д. №1381/2010 г.

Подобно изискване за наличието на обективно осъществена оперативна, телесна промяна може бъде открито в Решение №1835/11.06.2007 г. на РС – Варна, по гр.д. №1953/2007 г.: „Ирелевантно за настоящото производство (искане за промяна на пола от „женски“ на „мъжки“ – бел. моя) са и субективните възприятия на молителката за половата ѝ принадлежност и себеусещането ѝ като лице от мъжки пол. Това може да има значение за съответните медицински органи като необходима предпоставка за осъществяване на хирургически интервенции, целящи смяна на пола. В разпоредбата на чл. 73 ЗГР обаче под „промяна“ законодателят има предвид обективно случили се обстоятелства, а не субективни изживявания на лицата. Още повече, че допускането на промяна в акта за раждането на молителката на реквизита „пол“ от „женски“ на „мъжки“, базирана само на наличието на транссексуалност, без да е подкрепена с *обективни физически изменения в лицето* (курсив мой), ще предостави възможност за заобикаляне на закона чрез сключване на граждански брак между еднополови индивиди, забранен по сега действащото законодателство. С допускането на такава промяна в конкретния случай (поради липсата на промяна в телесния пол, изразяваща се в замяна на половите органи – бел. моя) е възможно необосновано да се стигне и до накърняване правата на трети лица, които ще се доверят на издадените документи за самоличност на лицето (работодатели, застрахователи и др.) и до несигурност в гражданския оборот“.

Посоченото изискване за *промяна на гражданския пол едва след действителна (морфологична, но не и функционална) промяна на биологичния пол* е отхвърлено от втората инстанция по делото с Решение №99/01.02.2008 г. на ОС – Варна, по гр.д. №1669/2007 г. Въззивният съд дава предимство на субективните преживявания („себеусещането“, „чувството за пол“) пред обективно

дадените полови белези (телесната морфологичност) на лицето. Промяната на гражданския пол не предполага телесна модификация, а единствено променено „състояние на съзнанието“.

В Решение №975/17.12.2004 г. по гр.д. 310/2004 г. на ВКС, II г.о. се констатира наличието на *поетивно „преобразуване“ („метаморфоза“)*, което включва освен провеждането на *хормонално лечение и поредица от оперативни интервенции*.

„Оперативно са били коригирани половите му органи, като са му били създадени такива от женски тип. Преобразуването е протекло през множество етапи, като още от най-ранно детство жалбоподателят е започнал да разбира, че „живее не в свое тяло“. С течение на годините ситуацията е ставала все по-непоносима, тъй като психологически жалбоподателят отдавна е имал поведението и характера на лице от женски пол, а след проведеното хормонално лечение те все повече са съответствали на новоизбрания от него пол. След оперативните намеси са формирани и женски полови органи, но най-голямата метаморфоза за лицето е смяната на социалната му роля в живота, при което възможността да живее нормално, така че физическото и психическото му състояние да са в хармония, е обусловено от необходимостта да поиска допускане на промяна в данните му за гражданско състояние, като бъде променен полът му от мъжки в женски“.

ВКС обаче отхвърля като предпоставка за промяна на пола от мъжки в женски *придобиването на детеродна способност*: „[о]т гледна точка на медицинските и психологическите показатели лицето е от женски пол, тъй като детеродната способност не може да бъде определящ показател. Такава липсва в редица лица от женски пол поради физиологични или следоперативни причини“. В този смисъл е и Решение №1835/11.06.2007 г. на РС – Варна, по гр.д. №1953/2007 г., в което се разглежда искане за промяна на пола от „женски“ на „мъжки“: *молителката „притежава първични женски полови белези (вулва, клитор, влагалище, матка, яйчници) и детеродни органи, като евентуалното им нефункциониране е ирелевантно за половата принадлежност на лицето, тъй като менопаузата или женският стерилитет не води до квалифицирането на индивидите като мъже“*. В цитираното решение съдът определя като приоритетно при определянето на пола съществуването, а не функционирането на съответните полови органи – спирането или отнемането на възможността за функционирането им не е основание за промяна на пола на лицето.

Въпросът за категоричността на желанието на лицето да промени своя пол е поставен отново пред ВКС през 2017 година, когато върховният съд от-

рича необходимостта от установяването във всички случаи на точно определен резултат (изискване за настъпила хирургическа промяна или достигнат етап⁴⁸ от хормонална терапия като абсолютна предпоставка за смяна на пола), а подкрепя тезата, че сериозното и непоколебимо решение на лицето да промени своя пол трябва да се изследва и доказва **конкретно във всеки отделен случай**. Така в Решение №205/05.01.2017 г. по гр.д. №2180/2016 г. на ВКС, III г.о. е прието, че на транссексуалните лица не може да се вмени в задължение извършване на хирургическа операция за модификация на тялото им против тяхната воля като предпоставка за промяна на вписания в акта за раждане пол, тъй като допустимостта на такава интервенция, без съдебно решение за промяна на пола, е спорна предвид нормата на чл. 128 НК. Сезираният състав на ВКС обаче посочва, че за да се допусне промяна в пола, трябва да се докаже, че лицето провежда „психо-терапевтично и хормонално лечение, които са сигурен показател за сериозността на желанието му да осъществи исканата промяна и за степента на осъзнатост на собствените му намерения за бъдещето и реализацията му като човек от другия пол“. Съблюдаването на тази предпоставка е необходимо, за да се осигури „баланс между интересите на индивида и на обществото“. За „да установи пред съда сериозното си и непоколебимо решение за биологично потвърждение на изпълняваната от него психична и социална полова роля“, лицето трябва *поне да е започнало провеждането на хормонална терапия* за промяна на пола.

В Решение №16/30.05.2017 г. по гр.д. №2316/2016 г. на ВКС, IV г.о. се потвърждава тезата, че допускането на промяна в акта за раждане относно вписания пол поради транссексуалност на лицето не се обуславя от предварително предприети медицински мерки, в т.ч. хирургическа интервенция за „смяна на пола“ и настъпила физиологична промяна във външните полови белези на лицето. Достатъчно е: а) наличието на състояние на транссексуалност, което се установява с помощта на комплексна медицинска експертиза (медицински критерий), и б) установяване пред съда на *сериозното и непоколебимо решение на лицето* за промяната в изпълняваната от него психична и социална полова роля (юридически критерий). Цитира се и разпоредбата на чл. 128 НК, която предвижда, че тежката телесна повреда, каквато е и причиняването на детеродна неспособност на едно лице, е престъпление, което се наказва с лишаване от свобода от 3 до 10 години. Признава се, че до детеродна неспособност води както операцията за смяна на пола, така и агресивната хормонална терапия, поради което двете интервенции следва да се интерпретират по един и същ начин.

Изтъква се и интересен допълнителен аргумент, който контрастира на иначе либералното послание на съдебното решение и е свързан с *недопустимостта на принудителното лечение*:

„Доколкото разстройството на половия идентитет е все още класифицирано като заболяване (МКБ-10), а както хирургическата смяна на пола, така и хормоналната терапия се определят от медицината като възможни „лечения“, то очевидно не би могло едно лице, без негово съгласие, да бъде „задължено“ да се лекува. Подобно изискване, освен че би било неизпълнимо в случаите, когато лечението е противопоказно с оглед здравословното състояние на индивида, не би и могло да бъде поставяно, тъй като нарушава достойнството на личността, физическата и психическата ѝ неприкосновеност и представлява намеса в личния живот на засегнатото лице.“

В цитираните две решения ВКС „освобождава“ въпроса за пола от неговата телесност, като приема, че следва да бъде зачетено и това желание на лицето, което е сериозно и непоколебимо, макар и да не е довело до реална промяна в половия релеф на неговото тяло. Психологичното придобива своя собствена релевантност, независимо от биологичното. Волята за пола може да е значима и без да бъде материализирана върху тялото на лицето. Констатацията на пола вече не преминава през погледа към тялото, а се заменя от изследване на избора на личността.

2.4. Липса на психично заболяване и на злоупотреба

Освен посочените две предпоставки при допускане на промяна в пола съдилищата преценяват и дали лицето е **психично здраво**: дали молителят „е в състояние да разбира свойството и значението на постъпките си и може да ги ръководи, както и да разбира значението и последствията от исканата от нея промяна на пола“⁴⁹. Констатацията на психично здраве *не зависи* от наличието на установена транссексуалност, тъй като последната се възприема като особено психично състояние, но не и като заболяване, отразяващо се върху способността на лицето да взема съзнателни и контролирани решения.

Преди да допусне промяната, съдът следва да установи:

- „че не са налице данни за психично или психотично заболяване, на което да се дължи състоянието“ на молителя⁵⁰;
- „че молителката е психично здрава, разбира свойството и значението на постъпките си“⁵¹;
- че молителката е „клинично и психично здрава и няма психиатрични

противопоказания, с оглед претърпяване на хирургическа интервенция за смяна на пола⁵²;

– състояние, което макар и „постоянно и необратимо“, „не представлява синдром на психическо разстройство, не е свързано с хермафродитизъм, генетична или полово-хромозомна абнормност. ... Според заключението, лицето разбира значението и последствията от търсената промяна⁵³;

– „[и]зслушаната тройна психиатрична експертиза категорично разграничава разстройството на половия идентитет при молителката от болестното състояние на психично болните, като определят ... (молителката, данните умишлено са заличени – бел. моя) за психически годна да разбира свойството и значението на постъпките си, както и да ръководи своите действия⁵⁴.

Интересна е и констатацията на съда в Решение №1272/16.03.2015 г. на РС – Варна, по гр.д. №14253/2014 г., където е посочено, че „лицето не страда от психично заболяване *в тесния смисъл на думата* (подчертаното мое – СС) – психоза, личностно разстройство или зависимост към психоактивни вещества, а е налице разстройство на половия идентитет – транссексуалност, което е трайно и необратимо, т.е. не може да се очаква връщане на самосъзнаването и разбирането за женски полов индивид“. Оказва се, че психичните заболявания се разделят на такива „в тесния смисъл на думата“ и други – „в широкия смисъл на думата“, към които като че ли следва да бъде причислено и „разстройството на половия идентитет“. В конкретния случай опитите за нормализиране на противоречието между биологичния и психичния пол са включвали и психотерапия, като обаче е установено, че „стремежът чрез психотерапия да се приведе психичното състояние на тези лица към телесните дадености, не са дали положителни резултати и затова в тези случаи е по-добре да бъде променен гражданският пол от съда, след което телесното състояние да бъде приспособено към психичното и желанието на индивида, а това от своя страна ще доведе до правилната социална интеграция на лицето“. Съдът се намесва след и поради неуспешна психотерапия.

Липсата на психично заболяване и способността на молителя да ръководи поведението си се доказва с назначената по делото *съдебнопсихиатрична експертиза*.

Така желанието за промяна на пола може да преживее в рамките на психическата *нормалност* – то е съвместимо с констатацията, че лицето е психично здраво. Презумпцията обаче е по-скоро в обратния смисъл, което и налага извършването на специално съдебно разследване на въпроса как желанието за смяна на пола се вписва в по-голямата картина на психичното здраве на лицето.

Преди да се допусне смяната на пола, се изследва дали е възможна нормализация чрез удовлетворяване на желанието или удовлетворяването му е „чиста“ патология⁵⁵, от която не би могло да се очаква произвеждането на какъвто и да е било практически полезен регулативен резултат. Желанието за смяна на пола следва да бъде удовлетворено само ако това ще доведе до *по-ясно индивидуализиран субект*. Желанието може да оцелее в битката с биологичното единствено ако от това ще спечели нормативното. Лицето „ще си получи пола“, който желае, ако умее да желае правилно – способност, която е ключова за функционирането на всяка правна регулация, задвижвана от употребата на правата от техните субекти⁵⁶. Трансгресиращото желание пренася със себе си и способност за формирането на воля в името на закона – лицето може да желае нещо „странно“ („queer“ – лицето търси промяна на пола), но при отстояването на това си желание то показва, че може да иска по начин, който го прави надежден адресат на правна регулация („normal“ – лицето е психично здраво).

В някои решения, постановени по искане за допускане на промяна на пола, съдилищата проверяват и доколко не са налице обстоятелства, които индикират за това, че претенцията представлява злоупотреба с право. Така например, изследва се дали молителят е *осъждан*, има ли образувани срещу него *досъдебни производства* или „данни за наложени от други държави административни ограничения, които да навеждат на злоупотреба с права“⁵⁷. По същия начин в Решение на РС – Пловдив, от 12.07.2011 г., за да се допусне промяна в пола от „женски“ на „мъжки“, се прави констатацията, че „не са налице данни за образувани досъдебни производства срещу молителката, съгласно справка ... няма данни същата да е била депортирана от друга държава, както и да са ѝ налагани ограничителни мерки по реда на ЗБДС“.

Тази предпоставка отново предполага извършването на изрична проверка на *надеждността* на лицето, положителният резултат от която осигурява положителния баланс между ползите и вредите от допускането на промяната на пола. Лицето може да злоупотреби с пола си, като го използва против неговата административна цел: вместо да „стои в своя пол“, за да поеме отговорността за извършените от него действия, то може да промени пола си, за да възпрепятства еднозначното си индивидуализиране. Всеки, който желае да смени пола си, трябва да *бъде проверен* за евентуални „користни цели“, включително такива, свързани с бягство и замяна на идентичност поради „обременеността“ на тази идентичност с определено криминално минало.

3. Прецедент или налучкване?

От краткото представяне на съдебната практика на българските съдилища по въпроса за смяната на пола и по-конкретно – относно предпоставките, при наличието на които тя е възможна, могат да бъдат направени поне *две заключения*.

Първото заключение е, че в България отдавна е възможно човек да смени пола си. Промяната на пола не е някаква екзотика за българската съдебна практика, въпреки че българският законодател е повече от пестелив, когато допуска тази възможност. Въпреки многобройните и, смея да твърдя, последователни решения на българските съдилища по отношение на възможността за съществуването на разминаване между гражданския и психичния пол на едно лице, в свое Решение №13/27.07.2018 г. по конституционно дело №3/2018 г. Конституционният съд на Република България прие, че признаването и съобразяването на това противоречие е част от „джендър-идеология“, която е несъвместима с основните начала на българската Конституция: „От тази гледна точка един биологичен мъж може да има „gender“/„genre“ на жена и обратно. Това води до възможността за избор на индивида по своя воля на различна „идентичност, основана на пола“, която може и да не съвпада с биологичната⁵⁸. Така изложеното разбиране изразява аспекти на „джендър-идеологията“ – сбор от идеи, убеждения и вярвания, че биологично детерминираните характеристики на пола са ирелевантни, а има значение само половата самоидентификация“⁵⁹.

Второто заключение е свързано именно със законодателната пестеливост при уредбата на смяната на пола, резултатите от която показват, че когато законът допуска определена възможност – особено възможност, към която обществото ни е чувствително, той трябва да положи необходимото нормативно усилие, за да определи рамките, в които тя може да се реализира. Макар и законодателят да призна изрично възможността за смяна на пола – чрез изискването в този случай да бъдат издадени нови документи за самоличност, съдебната практика беше тази, която през последните близо двайсет години запълва законовата празнота относно условията и пречките за смяната на пола. Нейните опити не бяха и все още не са лишени от колебания, но като че ли предоставената водеща роля на съдебната практика показва и положителни резултати. Поради отворения характер на всяка съдебна практика и възможността тя да бъде допълвана с нови решения, може би е (а и винаги ще бъде) рано да дадем отговор на въпроса дали става въпрос за устойчив прецедент или за конюнктурно налучкване⁶⁰.

Бележки

- 1 С термина „физически лица“ в правото се наричат човешките същества. Терминът се използва, за да противопостави човешките същества (физически лица) на техните социални организации (юридически лица) – дружества и сдружения, които нямат свое собствено биологично („физически“) съществуване.
- 2 Сред тези индивидуализиращи белези на физическите лица традиционно присъства и полът. Вж. Павлова, М. *Гражданско право – обща част*. С., 2002, Софи-Р, с. 269–270.
- 3 Изразът следва структурата на известната римска сентенция „Дайте ми фактите, за да ви дам правото!“ – „Da mihi factum, dabo tibi ius“.
- 4 За тезата за перформативността на пола вж. Warnke, 2011: 52.
- 5 На когото едновременно с производството на правосубектност се осигурява и т.нар. „защита на личните данни“ (Законът за защита на личните данни и влезият в сила от 25.05.2018 г. Регламент (ЕС) 2016/679 на Европейския парламент и на Съвета от 27 април 2016 година относно защитата на физическите лица във връзка с обработването на лични данни и относно свободното движение на такива данни и за отмяна на Директива 95/46/ЕО – Общ регламент относно защитата на данните), която ограничава възможността други субекти да използват тези данни „срещу“ лицето, до което те се отнасят.
- 6 Съотношението винаги е „или“, дори и в случаите на осиновяване на внуче от баба и дядо (чл. 80, ал. 2 СК), когато родството по осиновяване „надделява“ над родството по произход.
- 7 Показателна в това отношение е обществената реакция в началото на 2018 г. по повод приемането на Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие, станала известна като „Истанбулска конвенция“. Конвенцията е предложена за подписване на 11 май 2011 г. в Истанбул, Турция, и е в сила от 1 август 2014 г.
- 8 За интериоризирането на „мъжкия“ поглед в жената като механизъм за нейното „производство“ вж. Huston, 2014: 32–33. За значението на „мъжкия поглед“ за „женската идентичност“ вж. също Scott, 2007: 160–161.
- 9 На нея държи и Конституционният съд на Република България в контекста на свое Решение №13/27.07.2018 г. по конституционно дело №3/2018 г., докладвано от съдия Анастас Анастасов, с което се приема, че Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие, съставена на 11.05.2011 г. в град Истанбул и подписана от Република България на 21.04.2016 г., не съответства на Конституцията на Република България. По повод използването на понятието „gender“/„genre“ („пол“), което „присъства в Конвенцията като самостоятелна категория, различна от пола като биологична същност“, Конституционният съд приема следното: „Конвенцията разделя биологичното и социалното измерение на пола и излиза извън рамките на възгледа за половата бинарност на човешкия вид“. На друго място в решението се посочва: „Конституцията и цялото българско законодателство е изградено върху разбирането за бинарното съществуване на човешкия вид. В действителност в Конституцията недвусмислено се възприема социалното измерение на пола във взаимодействие с биологично детерминираното – чл. 47, ал. 2 от основния закон. В посочената конституционна разпоредба биологичният пол „жена“ се свързва със социалната роля – „майка“, с „раждане“, с „акушерска помощ“. Накратко, понятието „пол“ се използва от конституционния законодател като единство от биологично детерминираното и социално конструираното. Социалното измерение в Конституцията не създава социален пол, независим от биологичния, както е предвидено в Конвенцията.“, както и: „Традиционно човешкото общество се изгражда върху половата бинарност, т.е. съществуването на два противоположни пола, всеки от които е натоварен със специфични биологични и социални функции и отговорности. Биологичният пол е детерминиран по рождение и е в основата на гражданския пол. Значението на гражданския пол при правното регулиране на социалните отношения (съпругество, родителство) изисква осигуряване на яснота, безспорност, стабилност и сигурност.“

- 10 Автори като Силвиян Агасински се обявяват срещу идеята за „униформизирано човечество“, защото „без различieto между половете различията между индивидите не ще бъдат достатъчни, за да ги превърнем в същества непрозрачни едни за други“. Вж. Agasinski, 2001: 21. Правните регулации на възможността за смяна на пола не представляват „заплаха“ за самия пол, а напротив: те са акт на неговото утвърждаване – чрез добавяне на нови измерения в половата идентичност (полът не се изчерпва със своето физиологическо измерение, но има и психологическа плътност) и чрез „демократизиране“ на половата идентичност (полът може да бъде притежаван и отстояван „независимо от евентуално противоречие с телесната конструкция на индивида).
- 11 Този поглед изпреварва езика, дори и да се приеме, че последният може да бъде специфично „женски“. Вж. Ozouf, 2004: 72.
- 12 Особеното значение на пола като индивидуализиращ белег на физическите лица проличава и от обстоятелството, че промяната на пола води до промяна на името и на единния граждански номер, тъй като и двата посочени индивидуализиращи белези отразяват в своето съдържание пола на лицето. Полът е от значение и за семейното положение на лицето (въпросът за „преживяването“ на брака след промяната на пола на единия от сключилите го съпрузи), както и за отношенията на родство (с оглед полово обусловените качества „майка“, „баща“, „брат“ и „сестра“).
- 13 Именно в този смисъл се посочва, че полът като индикатор на определени социални роли, осигурява комфорт при осъществяваните социални взаимодействия и неразличаването му води до „социално безпокойство“. Вж. Lorber, 1994: 14.
- 14 Традиционно в българската правна доктрина се приема правилото, според което „когато едно лице има признаци на двата пола, полът му се определя по преобладаващите признаци“. Вж. Tadjer, 2001: с. 57. На практика това „юридическо“ решение превръща преценката в изцяло медицинско занимание, тъй като тезата за „преобладаването“ на единия пол в тялото на лице с „признаци на двата пола“ може да бъде защитена единствено с помощта на медицинска (анатомична и биологична) аргументация.
- 15 За опасността, която носи със себе си сексуалността, и за необходимостта тя да бъде социално овладяна чрез регулациите на пола, вж. Godelier, 2001: 160–161.
- 16 За стратегията, при която тялото (включително полът му) се превръща в наратив, макар и в постколониален контекст, вж. Boehmer, 2005: 127.
- 17 В същия смисъл е чл. 18а, ал. 3 ЗБЛД, според който: „Не се допуска подаване на заявление за издаване на български личен документ по електронен път при промяна на името, единния граждански номер (личния номер или личния номер на чужденец), пола, гражданството или при настъпили съществени и трайни изменения на образа на лицето“. При посочените промени лично явяване е необходимо и при подаването на заявления за издаване на моряшки паспорти (параграф 20 от ПЗР на ЗБЛД).
- 18 Бракът е „полово чувствителен“, тъй като е дефиниран от Конституцията на Република България като „доброволен съюз между мъж и жена“ (чл. 46, ал. 1 КРБ). Неговото запазване, след като единият от съпрузите е променил пола си, е нетърпимо с оглед на посочената дефиниция.
- 19 „Половата чувствителност“ на тези родствени връзки намира израз в самите термини, които са бинарни: „майка-баща“, „брат-сестра“.
- 20 Първото коментирано по-долу решение е от 14.12.2000 (решението е на Софийски районен съд), а последното е от 05.12.2017 (решението е на Софийски градски съд).
- 21 Вж. също Stavru, 2014: 181–259.
- 22 Вж. Решение 166/27.05.2009 г. на РС – Варна, по гр.д. №9012/2007 г.
- 23 За „лингвистичната“ чувствителността на хората, които желаят да променят пола си, вж. Bettcher, 2008: 122. Вж. също Haslanger, 2005: 10–26.
- 24 Вж. Решение №1126/06.04.2010 г. на Варненския районен съд по гр.д. №10044/2009 г.

- 25 Това състояние се обозначава и като „обратен психичен пол“.
- 26 Вж. Решение №166/27.05.2009 г. на РС – Варна, по гр.д. №9012/2007 г.
- 27 Вж. Решение №1835/11.06.2007 г. на РС – Варна, по гр.д. №1953/2007 г.
- 28 Заключение на вещо лице по възложената му съдебнопсихиатрична експертиза, възприето и от съда в Решение №1126/06.04.2010 г. на РС – Варна, по гр.д. №10044/2009 г.
- 29 Вж. Решение 166/27.05.2009 г. на РС – Варна, по гр.д. №9012/2007 г.
- 30 Страданието на лицето, което иска да промени своя пол, е свързано с една от предпоставките по т.нар. теория на преговорите, при която отказът да се признае полова идентичност на едно лице е допустим, само ако отговаря на три условия: да не причинява неоправдани вреди, да не накърнява личната неприкосновеност и да зачита достойнството на лицето. Вж. Ozturk, 2008: 146–151.
- 31 Вж. Решение от 14.12.2000 г. на СРС, I г.о., 37 с-в.
- 32 Вж. Решение №99/01.02.2008 г. на РС – Варна, по гр.д. №1669/2007 г. Вж. също Решение от 28.10.2011 г. на СРС по гр.д. №5262/2011 г.
- 33 Вж. Решение от 11.06.2010 г. на СГС по гр.д. №1381/2010 г.
- 34 Вж. Решение 166/27.05.2009 г. на РС – Варна, по гр.д. №9012/2007 г., Решение №1126/06.04.2010 г. на РС – Варна, по гр.д. №10044/2009 г. и Решение №4208/19.10.2017 г. на РС – Варна, по гр.д. №1521/2017 г.
- 35 Вж. Решение от 14.12.2000 г. на СРС, I г.о., 37 с-в.
- 36 Вж. Решение №1126/06.04.2010 г. на РС – Варна, по гр.д. №10044/2009 г.
- 37 Вж. Решение №127/20.12.2007 г. на РС – Стара Загора, по гр.д. №469/2007 г.
- 38 Вж. Решение №1126/06.04.2010 г. на РС – Варна, по гр.д. №10044/2009 г.
- 39 В този смисъл са всички дефинирания на транссексуалността като вродено и nelечимо състояние.
- 40 Вж. Решение от 14.12.2000 г. на СРС, I г.о., 37 с-в.
- 41 Вж. Решение №99/01.02.2008 г. на РС – Варна, по гр.д. №1669/2007 г., Решение 166/27.05.2009 г. на РС – Варна, по гр.д. №9012/2007 г., Решение №1126/06.04.2010 г. на РС – Варна, по гр.д. №10044/2009 г., Решение №1272/16.03.2015 г. на РС – Варна, по гр.д. №14253/2014 г. В Решението от 28.10.2011 г. на СРС по гр.д. №5262/2011 г. се посочва, че смяната на гражданския пол на лицето ще създаде „предпоставки за много по-добра социална вградимост и постигане на психична хармония у тези лица, което запазва психичното им здраве и помага те да се развият като достойни граждани“.
- 42 Вж. Решение №482 от 21.01.2015 г. на СГС по в.гр.д. №15866/2013 г., където се посочва, че разминаването на психичния и гражданския пол води до „объркване“. Вж. също Решение №1126/06.04.2010 г. на РС – Варна, по гр.д. №10044/2009 г., където се посочва, че неотстраняването на това противоречие създава „проблеми от чисто административен характер, като това, че околните, които не я познават, се съмняват, че документите ѝ за самоличност и лицето, което се легитимира с тях, са едно и също лице“. Разколебата се не просто бинарният ред на пола, но и ефективността на юридическата индивидуализация, тъй като променената представа за пол започва да променя поведението и външния вид на лицето по начин, който води до ерозия на самия субект.
- 43 Вж. например Решение №774/02.10.2012 г. на РС – Шумен, по гр.д. №2277/2012 г.
- 44 За Решение №482 от 21.01.2015 г. на СГС по в.гр.д. №15866/2013 г., където като водещ се посочва „полът, към който лицето чувства, че принадлежи“: „Разглеждането на човека все повече като социално, а не като биологично същество, дава основание да се претендира за „приоритет“ на психичния пол – половото самосъзнание и самоидентичност на лицето.“
- 45 Вж. Решение №1126/06.04.2010 г. на РС – Варна, по гр.д. №10044/2009 г.
- 46 Вж. Решение от 25.04.2003 г. на РС – Пазарджик, по гр.д. №1055/2001 г.
- 47 Вж. Решение №1126/06.04.2010 г. на РС – Варна, по гр.д. №10044/2009 г.
- 48 Изискването за достигане на етап от прилагана хормонална терапия, при който настъпва

- необратимост на резултата от терапията, вж. Решение №8155/05.12.2017 г. на СГС по в.гр.д. №12432/2016 г. и Решение №5496/24.07.2017 г. на СГС по в.гр.д. №538/2017 г. Решенията са постановени след цитираните по-долу решения на ВКС и въпреки това възприемат по-консервативен подход. За обратната практика вж. например Решение №2734/04.07.2017 г. на РС – Варна, по гр.д. №2640/2017 г., с което се установява, че „желанието за промяна, „привеждане на тялото, съответно на пола, в който тя се възприема и желае да я приемат“, е непоколебимо, трайно, дълбоко емоционално и мисловно мотивирано“. В конкретния случай лицето е било започнало хормонална терапия, като съдът не е изследвал необратимостта на нейните резултати. Вж. също Решение №2186/03.06.2016 г. на РС – Варна, по гр.д. №711/2016 г. Изискването за необратимост е още един защитен механизъм срещу допускането на твърде голяма динамичност (свобода) на пола и необходимостта той да бъде „необратимо“ и еднозначно фиксиран – ако не в акта за раждане на лицето, то поне в първото и единствено решение за промяна на неговия пол.
- 49 Решение №1126/06.04.2010 г. на РС – Варна, по гр.д. №10044/2009 г.
 - 50 Решение №166/27.05.2009 г. на РС – Варна, по гр.д. №9012/2007 г.
 - 51 Вж. Решение №1835/11.06.2007 г. на РС – Варна, по гр. д. №1953/2007 г.
 - 52 Вж. Решение на РС – Пловдив, от 08.02.2007 г. и Решение на ОС Пловдив от 16.04.2007 г. – макар и в двете решения исканата промяна да не се допуска, те обсъждат обстоятелството дали молителката отговаря на разглежданата предпоставка.
 - 53 Вж. Решение №99/01.02.2008 г. на ОС – Варна, по гр.д. №1669/2007 г.
 - 54 Вж. Решение от 14.12.2000 г. на СРС, I г.о., 37 с-в.
 - 55 За патологизацията на половата идентичност – особено в психоаналитична перспектива, вж. Alcoff, 2006: 74.
 - 56 Само в тези случаи промяната на пола е „в интерес на молителката, тъй като по този начин ще се даде възможност на лицето да преодолее негативните преживявания, водещи до психичен дискомфорт и съответно личността да намери своята цялостност“. Вж. Решение №4208/19.10.2017 г. на РС – Варна, по гр.д. №1521/2017 г.
 - 57 Вж. Решение на РС – Пловдив, от 08.02.2007 г. и Решение на ОС – Пловдив, от 16.04. 2007 г.
 - 58 За критика на есенциализма при определянето на пола като част от личността, вж. Witt, 2011: 75–106.
 - 59 Сравнението между позицията на КС и тази на различните състави на ВКС показва и разликата в подхода на един съд, който отговаря на абстрактно формулирани въпроси, поставени в определен политически контекст, и съдилищата, които правораздават, като имат пред себе си конкретните съдби на конкретни човешки същества.
 - 60 Може би част от отговора на този въпрос се крие и във вече цитираното Решение №13/27.07.2018 г. по конституционно дело №3/2018 г. Конституционният съд на Република България по повод ратифицирането на т.нар. Истанбулска конвенция, което решение бих искал да цитирам именно под черта: „Правовата държава във формален смисъл (държавата на правната сигурност) изисква съдържанието на правните понятия да е ясно и недвусмислено. Повелята за правна сигурност и предвидимост не допуска съществуването на две паралелни и взаимоизключващи се понятия за „пол“. Ратифицирането на Конвенцията би довело до въвеждането в националния правен ред на понятие, противоречащо на конституционно установеното. [...] В Конвенцията чрез дефинирането на „пол“ като социален конструкт всъщност се релативизират границите на двата пола – мъж и жена като биологично детерминирани. Ако обаче обществото загуби способността да прави разлика между жена и мъж, борбата срещу насилието над жените остава само формален, но неизпълним ангажимент.“

Литература

- Agasinski, S. (2001). *Politiki na pola*. Sofia: Hura. [Агасински, С. 2001. *Политики на пола*. София: Hura].
- Godelier, M. (2001). *Tialo, rodstvo, vlast. Ot filozofiatata kam socialnata antropologia*. Sofia: SU „Sv. Kliment Ohridski“. [Годелие, М. 2001. *Тяло, родство, власт. От философията към социалната антропология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“].
- Ozouf, M. (2004). *Frenskoto svoeobrazie. Dumata na jenite*. Sofia: EON 2000. [Озуф, М. 2004. *Френското своеобразие. Думата на жените*. София: ЕОН 2000].
- Pavlova, M. (2002). *Grajdansko parvo – obshta chast*. Sofia: Sofi-R. [Павлова, М. 2002. *Гражданско право – обща част*. София: Софи-Р].
- Tadger, V. (2001). *Grajdansko parvo na NRB. Obshta chast. Dial II*. Sofia: Sofi-R. [Таджер, В. 2001. *Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял II*. София: Софи-Р].
- Hustan, N. (2014). *Otrajenia v majkia pogled*. Sofia: Iztok-Zapad. [Хюстън, Н. 2014. *Отражения в мъжки поглед*. София: Изток-Запад].
- Scott, J. (2007). *Politiki na buloto. Zabranata na islamskite zabradki vav frenskite obshtestveni uchilishita*. [Скот, Дж. 2007. *Политики на булото. Забраната на ислямските забрадки във френските обществени училища*. София: Алтера].
- Stavru, St. (2014). *Videnia v kutiata na Pandora. Kniga parva. Iuridicheska mitologia na choveshkoto tialo. Fluktuacii na pravosubektnostta*. Sofia: Feneya. [Ставру, Ст. 2014. *Видения в Кутията на Пандора. Книга първа. Юридическа митология на човешкото тяло. Флукутации на правосубектността*. София: Феней].
- Alcoff, L. (2006). *Visible Identities: Race, Gender, and the Self*. Oxford: Oxford University press.
- Bettcher, T. (2008). Trans 101. In: Halwani, R. A. Soble, S. Hoffman, J. Held (Eds.) *The Philosophy of Sex. Contemporary Readings*. Lanham: Rowman&Littlefiel.
- Haslanger, S. (2005). What Are We Talking About? The Semantics and Politics of Social Kinds. *Hypatia. A Journal of Feminist Philosophy*, №20 (4).
- Boehmer, E. (2005). *Stories of Women: Gender and Narrative in the Postcolonial Nation*. Glasgow: Manchester University Press.
- Lorber, J. (1994). *Paradoxes of Gender*. New York: Yale University Press.
- Ozturk, B. (2008). The Negotiative Theory of Gender Identity and the Limits of First-Person Authority. In: Halwani, R. A. Soble, S. Hoffman, J. Held (Eds.) *The Philosophy of Sex. Contemporary Readings*. Lanham: Rowman&Littlefiel.
- Warnke, G. (2011). *Debating Sex and Gender*. Oxford: Oxford University press.
- Witt, C. (2011). *The Metaphysics of Gender*. Oxford: Oxford University press.

Биографична справка: Стоян Ставру е доцент в Института за изследване на обществата и знанието при БАН. Научните му интереси са в областите на биоетика и биоправо, етика на технологиите и виртуалността, изкуствен интелект, право и литература. *Последни публикации:* *Човешкото тяло между въплътеността и конвенцията. Съвременни перспективи* (2016); *Недееспособността на физическите лица. Съвременни предизвикателства* (2016); „Електронни лица – нови ‘употреби’ на правосубектността“. В: Вълчев, Д., П. Панайотов, С. Гройсман, Кр. Манов (съст.). *Научни четения на тема „Правни норми и правни принципи“* (2017); „Сандра, животните и бъдещето на правата“, в: *Етически изследвания*, 2017, №2, с. 8–53 и др.

✉ Email: stoyan.stavru@gmail.com; stoyan.stavru@yahoo.com

Статията е приета за печат на 20.11.2018 г.

GENDER VARIATIONS IN BULGARIAN CASE LAW

Stoyan Stavru

Abstract: The article examines the legal regulation of sex in Bulgarian legislation as well as the jurisprudence on the criteria under which sex change is allowed. Among the prerequisites for sex change are analyzed: the establishment of a lasting contradiction between civil and psychological sex/gender, the existence of a serious and unwavering desire for change of the sex/gender and lack of mental illness and abuse. The key decisions in Bulgarian case law since 2000 are presented.

Keywords: law, gender, gender change, case law, individualization, civil registration, personal identity